

David Starčević u raskolu Stranke prava 1895.¹

Raskol Stranke prava u listopadu 1895. na frankovačku i domovinašku političku grupaciju nedvojbeno je jedan od ključnih događaja moderne hrvatske političke povijesti s obzirom na modalitete rješenja hrvatskoga pitanja, za kojima su političke snage proizašle iz njega posegnule. U procesu postupnog cijepanja stranke značajan predmet spora postao je dramatičan slučaj Davida Starčevića koji autor analizira na temelju arhivskoga gradiva, relevantnoga političkoga novinstva te objavljenih izvora i literature. Iako njegov mlađi rođak i nekadašnji najbliži suradnik, David Starčević, isključen je iz kluba Stranke prava na ultimativan zahtjev Ante Starčevića, o čemu svjedoči prijepis difamirajućega Antina pisma Davidu, sačuvan u rukopisnoj ostavštini dalmatinskoga pravaša Ante Trumbića. Davidovim isključenjem napravljen je značajan korak prema raspletu u kojemu će Ante Starčević svoju materijalnu i duhovnu ostavštinu namrijeti u baštinu Davidovu bratu Mili Starčeviću, a političku legitimaciju, Milinim posredstvom, omogućiti dugogodišnjem čelniku Čiste stranke prava – Josipu Franku.

Uvod

U političkoj povijesti Austro-Ugarske pravaštvo je u različitim, štoviše, oprečnim varijantama bilo prisutno na političkoj pozornici hrvatskih zemalja od sloma Bachova apsolutizma i saziva Hrvatskoga sabora 1861. do propasti Dvojne Monarhije, koju je i nadživjelo. Kao čovjek koji je stupio u pravaške redove kao sveučilištarac krajem 1860-ih te umro kao pravaš 1908, David Starčević u spomenutom razdoblju svjedok je i akter gotovo svih etapa razvoja pravaštva u Banskoj Hrvatskoj. Kao mlađi rođak Ante Starčevića, svojim je agitacijskim sposobnostima i govorničkim umijećem tijekom 1880-ih zadobio status pučkoga tribuna, a kao žrtva khuenovskoga sudskoga procesa aureolu pravaškoga martira. Zbog rodbinske povezanosti i dugogodišnje privrženosti Anti Starčeviću te simboličkoga kapitala koji je baštiniu u očima mlađih pravaških generacija i širokih narodnih masa, Davidov sukob sa „stricem“ Antom i bratom Milom te posljedično isključenje iz zagrebačkoga kluba Stranke prava nezaobilazna je epizoda u istraživanju procesa

¹ Rezultati istraživanja najavljeni su u izlaganju na znanstveno-stručnom skupu *Otac domovine – povijesna ostavština za hrvatsku budućnost*, koji se povodom 125. obljetnice smrti Ante Starčevića 26. veljače 2021. u organizaciji Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu održao na Sveučilišnome kampusu Borongaj.

cijepanja stranke koji se razvijao usporedno s učvršćivanjem stranke na „okvirskim“ temeljima „modernoga“ pravaštva. Rasvjetljavanje zakulisnih motiva i interesa oko isključenja Davida Starčevića pridonosi razumijevanju igre mačke i miša koju su Josip Frank i Fran Folnegović prakticirali u borbi za Starčevićevu političku baštinu, koja im je trebala osigurati legitimitet pred pravaškom javnošću, a posljedično i prevlast u vodstvu stranke. Afera oko Davidova isključenja bila je važan čimbenik u pozicioniranju dalmatinskih pravaša prema zagrebačkom unutarpravaškom sukobu u kojemu je mladi Ante Trumbić, uz pravaške zastupnike u Carevinskom vijeću, često nastupao iz pozicije izvanjskoga arbitra.

Unatoč obećavajućem historiografskom potencijalu, dinamična uloga Davida Starčevića u događajima isprepletenima s raskolom Stranke prava, kao i u kasnijim pregrupiranjima pravaških redova, nije dosad detaljnije istražena. Kratku biografsku knjižicu o Davidu Starčeviću napisao je Rudolf Horvat,² dok se njegov otpor prema koncepciji „modernoga“ pravaštva i isključenje iz stranačkoga kluba spominju samo uzgred u sintezama o Anti Starčeviću i pravaštvu. Izostala je zasebna studija koja bi analizirala Davidov položaj i ulogu u tim događajima cjelovitom interpretacijom prvorazrednih izvora poput difamirajućega pisma koje mu je 30. lipnja 1895. poslao Ante Starčević. Starčevićeva pisma sačuvana su u neznatnome broju; samim time historiografskoj javnosti uvijek su dobrodošla i sa zanimanjem čitana.

Međutim, ovaj historiografski biser, sačuvan u prijepisu kao dio ostavštine Ante Trumbića,³ ostao je na istraživačkim marginama, iako je sadržaj pisma naknadno publiciran.⁴ Raščlamba cjelovitog sadržaja pisma omogućava dopunu standardnih interpretacija o raskolu Stranke prava 1895. te rasvjetljavanje pozicije Davida Starčevića u tom događaju. Uz pisma iz Trumbićeve ostavštine, uloga koju je David Starčević, uglavnom kao sredstvo politike, imao u sudbonosnim trenucima za

² Iako jedina dosad objavljena sinteza o Davidu Starčeviću, prigodničarska knjižica Rudolfa Horvata *Dr. David Starčević*, objavljena 1941. povodom stogodišnjice Davidova rođenja, u ovome članku nije citirana iz razloga što je Horvat gotovo sve podatke preuzeo iz serije ovdje citiranih članaka Ivana Peršića, objavljenih u *Jutarnjemu listu*, te nekoliko ostalih izvora koji su se koristili u ovom članku, a Horvat ih u svojem radu nije izričito naveo. Vidi: HORVAT 1941.

³ Prijepis pisma sačuvan je u ostavštini Ante Trumbića koja se čuva u sklopu Zbirke starih knjiga i rukopisa Odjela specijalnih zbirki Sveučilišne knjižnice u Splitu. Vidi: Sveučilišna knjižnica u Splitu (dalje: SVKST), Osobni arhiv Ante Trumbića, M 425/35, Prijepis pisma A. Starčevića D. Starčeviću od 30. 6. 1895.

⁴ U historiografskoj literaturi na postojanje ovoga pisma upozorio je Julije Grabovac, koji se ipak nije detaljnije bavio njegovim sadržajem, niti ga je objavio, za razliku od nekih drugih pisama iz Trumbićeve ostavštine. Vidi: GRABOVAC 1965: 9. Osim Grabovca, i drugi povjesničari koji su se bavili istraživanjem pravaštva reproducirali su oskudne podatke o pismu Ante Starčevića Davidu, ne osvrćući se pomnije na njegov sadržaj. Nije ga detaljnije analizirao ni publicist Živko Stričić, ali ga je objavio. Vidi: STRIČIĆ 1998: 160-163.

Stranku prava analizirat će se iz višedimenzionalne perspektive pomoću brošura Frana Folnegovića, Josipa Franka i Mile Starčevića, objavljenih tekstova Ivana Peršića i uspomena Frana Supila, relevantnoga političkog novinstva te nekoliko pisama iz fondova „Obitelj Kumičić“ i „Ante Starčević“ u Hrvatskom državnom arhivu.

Politički portret Davida Starčevića

Političar i publicist Gustav Eim, član vodstva ondašnje mladočeške stranke, prema načelima bliske Stranci prava, portretirajući Davida Starčevića u uglednom češkom glasilu *Narodni listy*, zabilježio je sljedeće: „Ogroman njegov stas čini ga već sam po sebi važnim političkim faktorom, kakav je svaki muž, na čija usta govore stotine tisuća. David je neobičan, fenomenalan pojav, pojav kakav se javlja za teških nemirnih vremena.“⁵ David Starčević zaista je među pristašama uživao jedinstven tretman. Svojim je silovitim i živopisnim govorima, obojenima pučkim humorom i narodnim izrekama, zadobio status istinskoga pučkoga tribuna kojega se na ulici pozdravljalo ovacijama.⁶ Svoj je politički imidž na parlamentarnoj razini gradio od 1881, kada prvi put postaje saborskim zastupnikom, pa do konca 1885, kada prvi put biva utamničen zbog uloge koju je imao pri izvedbi saborskoga vritnjaka. Davidov mlađi suvremenik, pravaš Ivan Peršić, u svojim spisima piše kako je David bio „prava tribunska pojava već svojim izgledom te rječit i domišljat kao nitko poslije njega do Radića.“⁷ Robusnija fizička konstitucija Davida Starčevića, tipičan atribut za Ličanina, očigledno se dojmila kako Eima i Peršića tako i šire Davidove publike na saborskim galerijama i gradskim trgovima. Vrijedi obratiti pozornost na zanimljivu Peršićevu primjedbu o sličnosti Davidova i Radićeva političkoga nastupa, što posebno dolazi do izražaja s obzirom na njihovu krupniju tjelesnost, demagoški stil, popularnost koju su uživali među narodnim masama i aureolu mučeništva zadobivenu političkim angažmanima koji su ih višekratno koštali čamovanja po kazamatima. Peršić ocjenjuje da je Stjepan Radić „ni ne znajući prisvojio

⁵ PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (nastavak 4). *Jutarnji list* (Zagreb), 21. 5. 1936, 9.

⁶ Peršić u svojim spisima piše: „David je radi svoga istupanja u saboru bio isključivan sada na jednu, pak na tri, onda na osam, pa deset i više sjednica. To mu je dizalo popularitet, osobito, kad se nije dao dobre volje iz sabora, nego su morali doći oružnici da ga izvedu! Kada je u takvom času išao iz gornjega u donji grad, a redovito je stupao sredinom ceste, sa obješenim ogrtačem na leđjima, i usred najveće vrućine, a s velikim talijanskim šeširo, najširih krila na glavi susretalo ga se i pozdravljalo kao kakvog suverena ili triumfatora. Sve je zastalo na ulici, napravilo front prema njemu, skidalo klobuk, a onda se još dugo za njim okretalo i ogledavalo, da mu se čudi, klanja, divi!“ Vidi: ISTI 2002: 31.

⁷ Isto: 30.

mного od Davidove metode i prakse“,⁸ što uopće nije nevjerojatno kada se uzme u obzir da je Radić, prema vlastitome priznanju, u svojim ranim dvadesetima bio starčevićanac, a pravaštvo je početkom 1890-ih još uvijek, iako sve rjeđe, predstavljalo modu među studentima. Pravašem se Radić smatrao do komersa za sjedinjenje opozicije u ožujku 1893, dok je kasnije postao jedan od buntovnih predvodnika Napredne omladine.⁹

David Starčević, rođen poput Ante Starčevića u ličkome Žitniku,¹⁰ došao je u Zagreb kao šesnaestogodišnji mladić na gimnazijsko školovanje. Nije u potpunosti jasno koliki je utjecaj na njegov dolazak u glavni grad i na njegovo školovanje imao stariji rođak Ante Starčević,¹¹ kojega su David i njegov mlađi brat Mile oslovljavali stricem.¹² U središtu pozornosti stranačkoga novinstva David Starčević našao se 1870. za banovanja izvršioca Nagodbe Levina Raucha, kao suplent na zagrebačkoj gimnaziji, gdje je, zauzimanjem Franje Račkoga, bio radio i prije odlaska na doktorski studij prava u Graz i Peštu, s kojega se tada vratio. Te je godine sudjelovao u incidentu na glavnom zagrebačkom trgu, motiviran klicanjem narodnjaka banu Jelačiću, koji je u izrazito antidinastičkom ideološkom sustavu Starčevića i Kvaternika simbolizirao reakcionizam i despociju habsburške krunice.¹³ David Starčević već je tada pripadao krugu pravaša oko stranačkoga glasila *Hrvatska*. Stoga je kao sumnjivac zajedno s Antom Starčevićem nakon neuspjeha Kvaternikova ustanka u Rakovici kraće vrijeme proveo u istražnom zatvoru, što je bilo njegovo prvo zatvoreničko iskustvo.

Stigmatizirana biljegom veleizdaje, razasuta i potisnuta na margine, u narednim je godinama Stranka prava prestala s javnim djelovanjem. David Starčević posvetio

⁸ Isto.

⁹ RADIĆ, Stjepan. 1895. Priposlano. *Hrvatska* (Zagreb), 8. 7. 1895.

¹⁰ Selo Žitnik kraj Gospića bilo je naseljeno porodicama Starčević i Marković. Vidi: -. 1896. † Dr. Ante Starčević. *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 28. 2. 1896.

¹¹ Ivan Peršić navodi da je David Starčević iz rodnoga gospićkoga zavičaja u Zagreb stigao kao talentirani mladić zahvaljujući podčasniku Vragoloviću, mužu Peršićeve ujne. Da bi se mogao školovati i preživjeti, David je obavljao razne šegrtske poslove. Peršić spominje da je zauzimanjem Ante Starčevića druge godine David došao u nadbiskupski orfanotrofij. Vidi: PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (nastavak 7). *Jutarnji list* (Zagreb), 26. 5. 1936, 11.

¹² David Starčević u historiografskoj se literaturi često navodi kao sinovac tj. nećak Ante Starčevića, što nije u potpunosti ispravno jer je njihova rodbinska povezanost ipak nešto manje bliska; bili su rođaci. Antin otac Jakov bio je brat Davidova i Milina djeda koji se također zvao David. Braća David i Mile Starčević Antu Starčevića svejedno su oslovljavali stricem, što je historiografija prihvatila, zasigurno zbog jednostavnijega navođenja. No, opetovanim reduciranim navođenjem njihova rodbinskoga odnosa, bez primjerene napomene, često se izgubi iz fokusa da Ante Starčević nije bio pravi stric Davida i Mile Starčevića. Vidi STARČEVIĆ ŠTAMBUK 2006: 26.

¹³ GROSS 2000: 278-279.

Svoje viđenje događaja David Starčević iznio je u prigodnoj brošuri. Vidi: D. STARČEVIĆ 1870.

se odvjetništvu te stekao uvjete za otvaranje samostalne odvjetničke kancelarije u Jaski. K njemu se 1873. preselio Ante Starčević koji mu je vodio pisarnicu, što je godinama prije Rakovičkog ustanka radio kod zagrebačkoga odvjetnika Lavoslava Šrama.¹⁴ Pokretanjem pravaškoga glasila *Sloboda* u potpunosti je 1878. obnovljeno djelovanje Stranke prava. Ante Starčević tada je napustio Davidovu kancelariju u Jaski i preselio se na Sušak kako bi surađivao oko izdavanja lista.¹⁵ Nakon što je Fran Folnegović uz odobrenje Ante Starčevića ušao u Sabor 1875. kao jedini pravaš, Stranka prava ostvarila je veći broj mandata na izborima 1878. Kao kandidat na tim izborima pojavljuje se David Starčević koji nije uspio izboriti mandat u Jaski, mjestu svojega boravišta. Poslije je u četirima navratima osvajao saborski mandat (1881, 1884, 1897. i 1908), no nikada se više nije kandidirao u Jaski. Tri je puta izabran u Čabru, a 1908. u Gospiću i Kloštru.¹⁶ Uspješnim odvjetničkim poslovanjem David Starčević akumulirao je kapital koji je, pored poslovnih investicija, trošio na stranačke potrebe, ponajprije na financiranje stranačkoga lista. Kada se uredništvo pravaške *Slobode* 1883. preselilo sa Sušaka u Zagreb, gdje je list dobio naziv *Hrvatska*,¹⁷ Stranka prava služila se vlastitom tiskarom pod imenom *Tiskara dr Davida Starčevića i drugova*. Kao što naziv tiskare sugerira, David Starčević financirao je nabavu materijala i strojeva.¹⁸

Nakon rasplinjavanja romantičarske pravaške iluzije o hrvatskom održavotvorenju na temelju vanjskopolitičke misije Francuske, 1880-e prošle su u znaku polaganja nade u ambicije širenja Ruskoga Carstva prema toplim morima. U tim godinama, kada je „ruska politika postala modom, ruska pjesma šlagerom, a ruska knjiga požudom“,¹⁹ politički se stav pravaša može sažeti u Barčičevu legendarnom „kopitu kozačkoga konja na bečkom pločniku“.²⁰ Slijedeći, kao i ranije, promišljanja svoga „strica“, i David Starčević zastupao je u sabornici radikalan smjer

¹⁴ PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (uvod). *Jutarnji list* (Zagreb), 19. 5. 1936, 5; ISTI. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (nastavak 7). *Jutarnji list* (Zagreb), 26. 5. 1936, 11.

Lavoslav Šram bio je otac popularne zagrebačke kazališne glumice Ljerke Šram, poznate ljubavi Milivoja Dežmana, kojoj je svojevrstan *hommage* načinio Antun Gustav Matoš ogledom *Lady Šram*. Vidi: MATOŠ 2014: 209-215.

¹⁵ SVKST, Osobni arhiv Ante Trumbića, M 425/35, Prijepis pisma A. Starčevića D. Starčeviću od 30. 6. 1895.

¹⁶ TURKALJ 2007: 40, 46-47; PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (svršetak). *Jutarnji list* (Zagreb), 8. 6. 1936, 9.

¹⁷ -. 1896. † Dr. Ante Starčević. *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 28. 2. 1896.

¹⁸ PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (nastavak 6). *Jutarnji list* (Zagreb), 25. 5. 1936, 6.

¹⁹ ISTI. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (nastavak 2). *Jutarnji list* (Zagreb), 21. 5. 1936, 9.

²⁰ TURKALJ 2007: 57.

pravaške politike krsteći Austro-Ugarsku „razbojničkom državom“, istovremeno veličajući „velik narod svete Rusije koji će stvoriti Hrvatsku, kao što je stvorio Srbiju, Bugarsku i Crnu Goru“.²¹ Svojim oštrim političkim porukama, upakiranim u jednostavan i razumljiv oblik, postao je 1880-ih ikona i personifikacija pravaškoga steklišta. Stoga je Khuenova pacifikacija Hrvatske „politikom biča i zobi“ morala slomiti upravo njegova leđa.

Zajedno s Josipom Gržanićem David Starčević osuđen je koncem 1885. na 5 mjeseci zatvora zbog podstrekačke uloge koju je imao pri fizičkom nasrtaju pravaških zastupnika na bana Khuena.²² Kada je 6. 5. 1886. izašao iz zatvora dočekan ovacijama, u začetku je bila priprema njegove potpune političke likvidacije. Khuenov režim odlučio ga je moralno diskreditirati i politički eliminirati kaznenim gonjenjem na osnovi navodnih malverzacija u odvjetničkom poslu, što je realizirano osuđujućom presudom prema predmetima ostavina Kokotović i Zastavniković. Sudeći prema podacima koje je iznio Ivan Peršić, bio je to montirani, politički motiviran proces. David Starčević u konačnici je osuđen na 2 godine Lepoglave, gubitak građanskih prava, doktorata i odvjetništva.²³ Uz promjenu ekspanzivne ruske politike prema Balkanu i podbačaj ujedinjene opozicije na saborskim izborima 1887, osudom Davida Starčevića na simboličan je način označen kraj velikoga doba pravaštva, zasnovanoga na negaciji političke prakse i izrazito protuaustrijском stavu.

Nakon izlaska iz Lepoglave 1889, David Starčević bio je devastiran čovjek, što u svojem sjećanju slikovito opisuje Ivan Peršić, priznavši kako su mu pri potresnom prizoru Davidova izlaska iz zatvora koljena klecala i skoro je zaplakao.²⁴ David je ostao pasivno prisutan u političkom životu na račun prijašnjih zasluga te je uživao počast i poštovanje pravaša, naročito onih dalmatinskih, koji su simpatije prema njemu vrlo konkretno iskazali posjetom prijestolnici prilikom otvaranja Gospodarske izložbe u Zagrebu 1891.²⁵

Do zamašnoga političkoga zaokreta, najavljenoga saborskom adresom 1887, a postupno realiziranoga prvom polovinom 1890-ih, Stranku prava moglo se krajnje pojednostavnjeno definirati kao politički pokret inspiriran karizmom Ante Starče-

²¹ PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (nastavak 2). *Jutarnji list* (Zagreb), 21. 5. 1936, 9.

²² TURKALJ 2007: 53-56.

²³ PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (nastavak 17). *Jutarnji list* (Zagreb), 7. 6. 1936, 37.

²⁴ ISTI 2002: 63.

²⁵ Nakon raskola Josip je Frank, naglašavajući prijateljstvo s Davidom Starčevićem, pisao da je upravo on doveo Davida na izložbu kako bi ga politički aktivirao te ga općenito poticao da bude prisutan i govori na sastancima. Frank također piše da je Davidu, kada su se stekli zakonski uvjeti, ishodio sudbenu svjedodžbu kojom su mu vraćena politička prava nakon izlaska iz Lepoglave. Vidi: -. 1896. U stranci prava (XI). *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 7. 2. 1896.

vića i okupljen oko ekskluzivnog hrvatskog nacionalizma kao temeljne sastavnice Starčevićeva ideološkoga sustava. Početkom 1890-ih radilo se na organizacijskom objedinjavanju svih pravaških skupina u hrvatskim zemljama na temelju novoga stranačkoga ustroja i programa koji je odbacivao negaciju političke prakse te prihvaćao rješavanje hrvatskoga pitanja u okviru Monarhije, što je nedvojbeno predstavljalo napuštanje same biti Starčevićeva nauka. Taj složeni višegodišnji proces stupanja na polje realne politike odvijao se prvenstveno inicijativom Frana Folnegovića i Josipa Franka, pored živoga Starčevića.²⁶

Povjerenje pravaša Josip Frank zadobio je ponajviše kao odvjetnik Davida Starčevića u već spomenutom procesu,²⁷ a sâm David nakon izlaska iz Lepoglave pozvao ga je u stranku unatoč Frankovoj kontroverznoj političko-novinarskoj prošlosti.²⁸ David Starčević definitivno je bio čovjek prethodnoga desetljeća, pravaš staroga kova, čovjek emocije, a ne programa, ali nije se u potpunosti ostavio politike čak i dok mu je bilo uskraćeno izborno pravo. Tako je u rujnu 1893. putovao Češkom u društvu Gustava Eima, češkoga zastupnika koji je sa Starčevićima gajio prijateljske odnose. Eim je boravio u Hrvatskoj još 1884. intervjuirajući Khuena kao bečki dopisnik mladočeškoga glasila *Narodni Listy*, nakon čega je u njemu objavio niz afirmativnih članaka o Stranci prava.²⁹ Godinu kasnije Ante Starčević iznio je Eimu svoje geopolitičke poglede na izazove koji predstoje Monarhiji te ga obavještavao o političkim prilikama u Hrvatskoj, spomenuvši mu i saborski vritnjak.³⁰ S Eimom je David Starčević 1893. sudjelovao na banketima u počast carskoga reskripta iz 1871, kojim je vladar priznao i zajamčio prava Kraljevine Češke. Treba spomenuti da je Gustav Eim bio jedan od intelektualaca koji su na međunarodnoj sceni upozoravali na politički progon Davida Starčevića.³¹

U užemu krugu Stranke prava David Starčević bio je jedan od rijetkih koji je istupao protiv koncepcije „modernoga“ pravaštva. U tom kontekstu paradoksalno je da je baš David Starčević, pobornik pravovjerne linije starčevićanstva, 1894. isključen iz zagrebačkoga kluba Stranke prava na ultimativan zahtjev Ante

²⁶ GROSS 2000: 737-738; MATKOVIĆ 2001: 17-23.

²⁷ PERŠIĆ 2002: 57.

²⁸ O Frankovoj političko-novinarskoj prošlosti vidi: MATKOVIĆ 2001: 24-34. Nakon isključenja iz kluba Stranke prava, David Starčević Supilu je kazao da je najveća nesreća Stranke prava što je Franka primila u svoje kolo. Vidi: SUPILO, Frano. 1903. Nekoje uspomene. *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1903.

²⁹ GROSS 2000: 450-453.

³⁰ Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), 1778: Ante Starčević, Prijepis pisma A. Starčevića G. Eimu od 17. 10. 1885. Pismo je u Eimovoj ostavštini u Pragu pronašao Marijan Šabić i objavio ga u *Hrvatskoj reviji*. Šabić prenosi dataciju od 18. 10. 1895, a prijepis iz Starčevićeve ostavštine nosi nadnevak 17. 10. 1885. Vidi: ŠABIĆ 2007: 85-88.

³¹ PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (nastavak 17). *Jutarnji list* (Zagreb), 7. 6. 1936, 37.

Starčevića. Nakon konačnoga raskola u stranci, do kojega je došlo u listopadu 1895. istupanjem iz stranačkoga kluba Ante Starčevića, Josipa Franka, Eugena Kumičića i Davidova mlađega brata Mile Starčevića te formiranjem kluba Čiste stranke prava, David Starčević pridružio se Folnegovićevoj i Tuškanovoj struji, odnosno domovinašima. Nakon što su mu vraćena građanska prava, kao kandidat Udružene opozicije ponovno je 1897. postao saborskim zastupnikom. Budući da su domovinaši postupno napuštali ključne elemente starčevićanstva i krenuli stazom jugoslavizma prema fuziji oporbenih stranaka, David Starčević prešao je koncem 1898. k Franku i bratu Mili u saborski klub Čiste stranke prava. Taj čin izazvao je žestoke proteste domovinaša koji su zahtijevali od Davida povrat mandata osvojenoga u Čabru, gdje je na izborima izabran kao kandidat koalirane opozicije. No, David Starčević zadržao je mandat, ne podčinivši se nepouzdanici izbornika delničko-čabarskoga kotara.³² Njegov politički prijelaz Franku, kojega je nakon svojeg isključenja iz kluba stranke častio uvredama i izljevima mržnje, doživio je Frano Supilo na sljedeći način: „David Starčević nije iz prošlosti ništa naučio. Ni od njega više nema što da nauči hrvatski narod. Takove izpucane lumbarde treba goniti iz polja narodnoga skupa sa njihovim zavodnikom. Ovu svetu dužnost mora da izpunja mlađji hrvatski naraštaj, koji ima srce u grudima, a pameti u glavi. Inače ćemo doživiti i gorih razočaranja. Iskustvo je najbolja škola, ali i najskuplja, pa kad smo je tako skupo plaćali, pravo bi bilo, da se nešto s njome i okoristimo.“³³

Pred kraj života David Starčević ponovno je raskinuo s Frankom sudjelujući u još jednom raskolu među pravašima. Bio je među skupinom „čistih“ pravaša koja je uslijed sukoba s Frankom, predvođena Milom Starčevićem i Antom Pavelićem (zubarom), osnovala Starčevićevu stranku prava, reinterpetirajući „okviraški“ program iz 1894. pozivanjem na autentično tumačenje Starčevićeva nauka.³⁴ Kao kandidat novoosnovane stranke, David Starčević bio je izabran na saborskim izborima 1908. u dvama kotarevima, Kloštru i Gospiću, no preminuo je prije negoli se saziv sabora konstituirao, ostavivši nasljedstvo bratu Mili, uz obvezu zbrinjavanja njegove udovice. Time je zaključena politička karijera Davida Starčevića u kojoj je prošao „sve faze od Hosana do Kalvarije“ te naposljetku bio pokopan na šestinskom groblju nedaleko od „strica“ Ante Starčevića koji ga se za života odrekao.³⁵

³² -. 1899. Koalicija i njezini protivnici. *Obzor* (Zagreb), 5. 1. 1899; -. 1899. Nepouzdanica g. Davidu Starčeviću. *Obzor* (Zagreb), 7. 1. 1899.

³³ SUPILO, Frano. 1903. Nekoje uspomene. *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1903.

³⁴ MATKOVIĆ 2001: 53-54, 190-191, 280-281.

³⁵ PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (svršetak). *Jutarnji list* (Zagreb), 8. 6. 1936, 9; PERŠIĆ 2002: 55.

Pismo Ante Starčevića i Davidovo isključenje iz kluba Stranke prava

Starčevićevi pravaši zakoračili su u posljednje desetljeće 19. stoljeća bez kodificiranog političkog programa i razrađenog stranačkog ustroja te infrastrukture kakva bi priličila modernoj političkoj stranci. Stoga se pravaška programska orijentacija, uz posebnosti pravaških skupina u Istri, Dalmaciji i BiH, kretala od Barčićeva antidinastičkoga panslavizma do Folnegovićevih i Frankovih okviraško-dinastičkih koncepcija. U pravaškim programskim spisima i rezolucijama njihovi su politički oponenti, obzoraši, u jednome trenutku pobrojili čak sedam različitih programa.³⁶ Takva programska lutanja splitsko narodnjačko *Jedinstvo* pod uredništvom Antuna Stražičića prigodom otvaranja Starčevićeva doma zajedljivo je prokomentiralo: „kad se otvara dom, hoće li se jednom otvoriti skrinja tajna u kojoj pod sedam ključa stoji program stranke prava?“³⁷

Postupak preobrazbe pravaštva u modernu oportunističku stranku, dakle vlastitu suprotnost, stoga se pokazao neizvedivim bez plaćanja visoke cijene. Preobrazba stranke u skladu s potrebama građanske društvene baze u razvoju i aktualnoga vanjskopoličkog trenutka praćena je političkom eliminacijom pravaških veterana koji se nisu uklapali u novopostavljenu matricu lojalnosti. Stranka je prvo koncem 1894. prekinula odnose s disidentom, pa povratnikom u stranku, Erazmom Barčićem, i njegovim bliskim suradnikom Andreom Bakarčićem.³⁸ „Riječki lav“, politički ostario na pravaškoj antidinastičkoj tradiciji, nije mogao tek tako napustiti svoje dosljedne panslavističke koncepcije. Osipanje stranačkih redova nastavljeno je u svibnju 1895. istupom predsjednika stranke baruna Jurja Rukavine, nesklona Josipu Franku, te trakavicom oko isključenja Davida Starčevića iz zagrebačkoga kluba Stranke prava početkom srpnja 1895. Uz baruna Jurja Rukavinu, David Starčević bio je među najglasnijim protivnicima koncepta „modernoga“ pravaštva, utjelovljenoga u programu iz 1894.³⁹ Zajedno s Jurjem Žerjavićem također je iskazivao skepsu naspram političkog zbližavanja s obzorašima.⁴⁰ Unatoč tomu, David Starčević govorio je u ožujku 1893. na komersu povodom proslave ujedinjenja opozicije,⁴¹ no ipak nije htio potpisati „okviraški“ program, čime se ispriječio na put Frankovim i Folnegovićevim reformskim zamislama.⁴²

³⁶ GROSS 2000: 738.

³⁷ -. 1895. Dom. *Jedinstvo* (Split), 16. 7. 1895.

³⁸ GROSS 2000: 807.

³⁹ PERŠIĆ 2002: 74-75.

⁴⁰ FRANK 1899: 23-24.

⁴¹ GROSS 2000: 766.

⁴² *Obzor* je nakon Davidova isključenja prenio vijest koju je objavio osječki list na njemačkom jeziku *Die Drau*, zaključivši da je list dobio vijest od svojega zagrebačkoga dopisnika Jakoba Franka, kojemu je brat Josip kazivao u pero. Vijest koju *Obzor* prenosi kaže da su barun Rukavina

Početak srpnja 1895. zagrebački je *Obzor* u nekoliko uzastopnih brojeva objavljivao podatke o klupskoj sjednici Stranke prava na kojoj je 3. 7. na prijedlog Grge Tuškana iz kluba jednoglasno isključen David Starčević; i to na zahtjev samoga Ante Starčevića. Pritom je iznesena opaska kako se očekuju „izgoni još nekih neposlušnih rekruta koji neće da sliepo vjeruju samozvanim oficirima pravaške garde – Franku i Folnegoviću“.⁴³ Zagrebački je klub Stranke prava do usvajanja novoga statuta 17. 7. 1895. predstavljao vrhovno tijelo za pravaške organizacije svih hrvatskih pokrajina. Izvorno se sastojao od saborskih zastupnika stranke, dok se u njega nisu počeli primati i drugi ugledni pravaši. Među takvima bio je i David Starčević koji nije bio biran u Sabor od izlaska iz Lepoglave pa do 1897.⁴⁴ Prva vijest o njegovu isključenju iz kluba, objavljena u *Obzoru*, prenesena je iz bečkoga lista *Neue Freie Presse*, koji je do podataka došao preko svojega „zagrebačkoga izvjestitelja“, dobro upućenoga u poslove stranke.⁴⁵ Javna je tajna bila da „zagrebački izvjestitelj“ ime i prezime dobiva u obličju novinara Jakoba Franka koji je redovito obavještavao peštanski *Pester Lloyd* i bečki *Neue Freie Presse* na političkoj liniji brata Josipa.⁴⁶ Pravaško glasilo *Hrvatska* podnijelo je tek skroman izvještaj o klupskoj sjednici, ne spomenuvši pritom isključenje Davida Starčevića.⁴⁷ Iako se potom u nekoliko navrata osvrnulo na izvještavanje *Obzora*, bilo je jasno da je, usuprot Frankovu puštanju informacija, u pravaškom glasilu službeno na snagu stupio zavjet šutnje oko Davidova isključenja. Na suzdržanost

i David Starčević radi usvojenoga programa iz 1894. zapodjenuli borbu protiv vodstva stranke, utjelovljenoga u osobi dr. Franka. Kao posljedica te borbe, dogodio se istup baruna Rukavine iz stranke, na što David nije prestao sudjelovati u intrigama, u čemu je nalazio podršku u radikalnim krugovima stranke. Među tim pristašama navodno su bili Ivo Prodan te mladi župnici i kapelani poput Julija Nemeca i Jurja Tomca. Prema dopisniku, David je nastojao izazvati raskol u stranci te se nametnuti vođom radikalne frakcije, no isključen je iz kluba. Vidi: -. 1895. *Intimes aus der Rechtspartei. Obzor* (Zagreb), 9. 7. 1895. Mirjana Gross na tom tragu spominje termin *davidovci*, podrazumijevajući pod njime pristaše Davida Starčevića i protivnike „okvira“. Vidi: GROSS 2000: 783. Budući da nema potvrde o postojanju organiziranije i jedinstvene unutar-stranačke frakcije sljedbenika Davida Starčevića, proizlazi da se otpor „modernom“ pravaštvu odvijao na pojedinačnoj razini, na što ukazuju samostalni i poprilično nekoordinirani nastupi nositelja takvog otpora.

⁴³ -. 1895. Raskol u stranci prava. *Obzor* (Zagreb), 4. 7. 1895; -. 1895. Izključenje Davida Starčevića. *Obzor* (Zagreb), 6. 7. 1895.

⁴⁴ -. 1895. Pismo A. Starčevića – dru. Jos. Franku. *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 2. 11. 1895.

⁴⁵ -. 1895. Raskol u stranci prava. *Obzor* (Zagreb), 4. 7. 1895; -. 1895. Izključenje Davida Starčevića. *Obzor* (Zagreb), 6. 7. 1895.

⁴⁶ FOLNEGOVIĆ 1896: 62-63; PERŠIĆ 2002: 116; GROSS 2000: 732; SUPILO, Frano. 1903. Nekoje uspomene. *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1903. Supilova *Crvena Hrvatska* pisala je nakon raskola da su „u zadnje dvije- tri godine hrvatožderska bečka N. Fr. Presse i peštanski Pester Lloyd, dosta puta vrlo tendencijozno, bolje informirani što se radilo, govorilo i zaključilo u klubu stranke, nego najintimniji njezini pristaše u pokrajini.“ Vidi: -. 1895. Naše očitovanje. *Crvena Hrvatska* (Dubrovnik), 2. 11. 1895.

⁴⁷ -. 1895. Zagreb, 5. srpnja. *Hrvatska* (Zagreb), 5. 7. 1895.

Hrvatske u vezi s isključenjem Davida Starčevića, narodnjački list *Jedinstvo* ustanovio je: „da su poštteni razlozi pravaši ih se nebi stidili.“⁴⁸

Razumijevanje isključenja Davida Starčevića iz kluba Stranke prava usložnjavaju i financijsko-materijalni interesi, garnirani osobnim taštinama i prenaglašenim animozitetima. Upravo je glede osobnih razmirica ostarjeli i onemoćali Ante Starčević ustrajno inzistirao na svojim viđenjima, a ne glede pravovjernosti svoje dogme, kako bi se na prvu očekivalo. Nakon susreta sa Starčevićem 1891. dalmatinski pravaš Roko Mišetić govorio je pred Jurjem Biankinijem da je u njemu umjesto razumna čovjeka, „našao pravoga vukodlaka, bez ikakvog čovječjeg čuvstva, bez srca i bez poleta, koj bi žrtvovao stranku i cielu Hrvatsku, samo da može zadovoljiti njegovoj strasti i mržnji proti Štrosmajeru.“⁴⁹ Uoči raskola stranke mladi urednik dubrovačke *Crvene Hrvatske*, Frano Supilo, također je posjetio Antu Starčevića te zabilježio: „Uopće opazih da se naš Stari bio nekako promijenio. Sitnice i govorkanja preko kojih je nekad prezirno s visoka gledao ko da ga stadoše zanimati.“⁵⁰

Pod očiglednim utjecajem sličnih sumnjičavosti i osobnih netrpeljivosti napisano je pismo koje je Ante Starčević 30. 6. 1895. poslao Davidu Starčeviću. Sadržaj tog pisma naznačava pozadinu Davidova isključenja iz kluba Stranke prava, što znatno proširuje dosadašnje historiografske zaključke o postupku Ante Starčevića prema svojem „sinovcu“. Pismo je u obliku prijepisa sačuvano u rukopisnoj ostavštini Ante Trumbića,⁵¹ ali je dostupno i u pravaškim stranačkim glasilima koja su ga objavila nakon smrti Ante Starčevića. U kontekstu međupravaških strančarskih prepucavanja Mile Starčević objavio je sadržaj pisma u rujnu 1896, uz napomenu da se izvornik nalazi u uredništvu *Hrvatskoga prava* i dostupan je svakome na uvid.⁵² Nekoliko dana kasnije *Hrvatska domovina* je iz konkurentskoga *Hrvatskoga prava* pretiskala sadržaj pisma, suzdržavši se pritom od popratnih komentara.⁵³

⁴⁸ -. 1895. David Starčević. *Jedinstvo* (Split), 9. 7. 1895.

⁴⁹ Nacionalna i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje: NSK), Zbirka rietkosti, Mazzura R 6491, Pismo J. Biankinija D. Politeu od 31. 8. 1891; GROSS 2000: 727.

⁵⁰ PERIĆ 1996: 509.

⁵¹ Knjižničar prof. Hrvoje Morović na pozadini pisma napisao je bilješku koja upućuje da je prijepis Folnegovićev, no usporedbom s rukopisom Folnegovićevih pisama iz drugih arhivskih fondova, izgleda da pismo nije prepisao on. Iz drugih pisama u Trumbićevu arhivu doznajemo da ga je Trumbiću na znanje ipak poslao Fran Folnegović. Vidi: SVKST, Osobni arhiv Ante Trumbića, M 425/35, Prijepis pisma A. Starčevića D. Starčeviću od 30. 6. 1895.

⁵² -. 1896. Još jedno pismo dra. A. Starčevića. *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 5. 9. 1896. Preuzevši tekst iz frankovačkog *Hrvatskog prava*, tekst pisma objavio je publicist Živko Stržić. Vidi: STRIŽIĆ 1998: 160-163. Koliko mi je poznato, izvornik pisma koji spominje Mile Starčević danas nije sačuvan, za razliku od prijepisa iz ostavštine Ante Trumbića.

⁵³ -. 1896. Dva pisma dra Antuna Starčevića. *Hrvatska domovina* (Zagreb), 9. 9. 1896.

Pismo sugerira kako Ante Starčević već dugo nije u skladnim odnosima sa „sinovcem“ koji mu je nekada bio desna ruka, apostol koji je vjerno obznanjivao narodu njegov nauk. Nezadovoljan Davidovim ponašanjem, „Stari“ je navodno postao još 1870-ih, zbog čega se priključio uredništvu lista stranke na Sušaku.⁵⁴ Kad se s listom vratio u Zagreb,⁵⁵ odnosi su bili toliko narušeni, piše Ante Starčević, da je pohodio Davida „samo za odkloniti sablazan u rodbini“. U pismu daje Davidu do znanja da bi već odavno s njime bio raskrstio kad ne bi „merzio svaku sablazan, osobito medju rodjaci“. Piše da je uvjeren u njegovu mladost i neiskustvo u javnim poslovima te, svjestan njegova teškoga djetinjstva, „čudi prenagle i krvi prevruće“, očekivao da će se David s vremenom popraviti, no smatra da se u takvu rasuđivanju ipak prevario. Iz pisma se ne mogu razaznati konkretniji uzroci netrpeljivosti prema Davidu, ali pismo upućuje da ona seže u razdoblje zajedničkoga života u Jaski. Međutim, iz ranijeg pisma punog brige i topline, koje je Ante Starčević poslao Davidu 1888. za njegova boravka u lepoglavskoj kaznionici,⁵⁶ proizlazi zaključak da su odnosi postali znatno narušeni tek kasnije, nakon Davidova izlaska iz zatvora 1889, u čemu je izvjesnu ulogu, prema svemu sudeći, odigrao Josip Frank koji upravo u tom razdoblju pristupa Stranci prava.⁵⁷

Što se kasnijih zbivanja tiče, Ante Starčević zamjerao je Davidu što je nakon povratka iz Češke⁵⁸ počeo prigovarati ostalim članovima stranke, istovremeno se hvaleći kako nije surađivao i ne namjerava surađivati u pravaškome listu. „Stari“ tvrdi da David vrijednim drugovima „ružne kerpe“ prišiva, misleći zacijelo na Franka, a optužuje ga da na isti način postupa i prema njemu samome. Smatra neprihvatljivim što David ne izvršava dužnosti člana stranke, štoviše, time se još i hvali stvarajući razdor i pomutnju. Davidovu nezrelost argumentira činjenicom da je prešao pedesetu godinu, a nije još napisao „promišljen i razuman spis“. „Staroga“ je posebno rasrdilo što je dočuo da David navodno ima ambiciju postati vođom stranke. Ta informacija očigledno predmet spletke i manipulacije s obzirom na to da takvu Davidovu ambiciju ne spominje nitko od ostalih pravaša niti iz Frankove ni iz Folnegovićeve struje, čak ni onda kada su s njime bili na ratnoj nozi i kada se David redovito nalazio na repertoaru frankovačkoga ili domovinaškoga stranačkoga glasila. U pismu se ne razaznaje ni trunka Starčevićeva poštovanja

⁵⁴ Pravaški list pod nazivom *Sloboda* počeo je izlaziti na Sušaku 1878. Vidi: GROSS 1973: 206.

⁵⁵ Uredništvo *Slobode* preselilo se u Zagreb 1883, gdje je list postao dnevnik i promijenio naziv u *Hrvatska*. Vidi: -. 1896. † Dr. Ante Starčević. *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 28. 2. 1896.

⁵⁶ -. 1896. Dva pisma dra Antuna Starčevića. *Hrvatska domovina* (Zagreb), 9. 9. 1896.

⁵⁷ Suprotno sadržaju pisma, i Supilova *Crvena Hrvatska* pisala je nakon raskola da je „Ante Starčević sa svojim zaslužnim nećakom Davidom Starčevićem do juče živio u najboljim odnošajima.“ Vidi: -. 1895. Naše očitovanje. *Crvena Hrvatska* (Dubrovnik), 2. 11. 1895.

⁵⁸ David Starčević vratio se s putovanja po Češkoj u rujnu 1893. Vidi: *Hrvatska* (Zagreb), 14. 9. 1893.

ni uvažavanja Davidovih zasluga, iako je David Starčević nedvojbeno bio jedan od najzaslužnijih članova u prošlosti stranke. Osim što je financijski pomagao rad stranačkoga glasila, David je pružio Anti Starčeviću utočište u Jaski nakon progona koji je uslijedio poslije Rakovice, a mlađemu bratu Mili pomagao je u školovanju. Ante Starčević smatra da se ostali pravaši prema Davidu odnose s pažnjom samo zato što žive u zabludi da se David slaže s njime i Milom, što uopće nije slučaj. Kako bi stao na put „tomu zlobnu petljanju naperenu proti stvari koja mi sveta“, iznosi očitovanje u kojemu izjavljuje da je njegovu strpljenju nakon „kojih 20 godina“ došao kraj. Očituje da su među njima prestali svi rodbinski odnosi te zabranjuje Davidu prijeći preko svojega praga, a ako se ovaj na zabranu ogлуši, spreman je poslušiti se „javnom oblašlju“ kako bi ga uklonio. Naročito je važna sljedeća konstatacija: „u društvu u kojem ste vi, mene neće biti“ jer je njome ultimativno članovima stranke dano do znanja da će Ante Starčević istupiti iz vlastite stranke ako se iz nje ne ukloni David. Pismo završava porukom: „smatrajte vi mene kako i ja vas smatram po me, za moralna mertvaca“, što je najvjerojatnije trebalo Davida prikazati nedostojnim pravnim i političkim nasljednikom Ante Starčevića te ga dugoročno pokopati u očima pravaške javnosti.⁵⁹

Nakon što je 30. 6. 1895. Davidu poslao pismo, Ante Starčević dostavio je klubu stranke preko „sinovca“ Mile koncept tog pisma s dopisom u kojemu obavještava klub da je ono već poslano Davidu. Prema Folnegoviću, Mile Starčević osobno se revno pobrinuo da njegov brat „stričev“ zaključak što prije i što sigurnije primi.⁶⁰ Tih je dana David Starčević bio u korespondenciji s dalmatinskim pravašem Antom Trumbićem koji je glasio za najvažnijeg arbitra u razmiricama između banovinskih pravaša.⁶¹ Dan uoči sastanka kluba David je Trumbiću pisao kako zbog bolesti neće moći nazočiti sutrašnjem zagrebačkom sastanku; glava mu je natekla od zubobolje. Žali se na nedemokratičnost kluba Stranke prava u kojemu se ne može slobodno iznijeti mišljenje, a često među članovima padaju i uvrede. David se osvrnuo na optužbe da je kriv zbog razdora u stranci, objašnjavajući da uvijek i svugdje jednako otvoreno, iskreno i srdačno brani načela stranke kojima je u mladosti zadojen i zbog kojih već 30 godina svašta prolazi. Na „stričeve“ optužbe da ne surađuje u stranačkim listovima odgovara kako je uredio nekoliko brojeva *Hrvatskog naroda*,⁶² ali mu je uredništvo brzo oduzeto. Žali se Trumbiću

⁵⁹ SVKST, Osobni arhiv Ante Trumbića, M 425/35, Prijepis pisma A. Starčevića D. Starčeviću od 30. 6. 1895.

⁶⁰ FOLNEGOVIĆ 1896: 43-44.

⁶¹ PERŠIĆ 2002: 75.

⁶² List *Hrvatski narod* izlazio je od 1892. kao jedan od sporednih pravaških listova. Prema pisanju *Narodnoga lista*, na sjednici kluba Stranke prava 29. 5. 1895, na kojoj se Frank odrekao funkcija u stranci, zagorski klub stranke na čelu s barunom Jurjem Rukavinom predlagao je da se *Hrvatski narod* preda u ruke Davida Starčevića. Što se tiče tog pitanja, zaključeno je da ni zagrebački ni zagorski klub nemaju pravo raspolagati tim listom s obzirom na to da je on

na loše financijske prilike, izazvane kaznom oduzimanja odvjetništva te propašću vinograda, zbog čega nije u mogućnosti niti plaćati stranačku članarinu, što mu se također uzima kao krimen. Smatra da je upravo iz tog razloga u *Hrvatskoj* objavljeno da na Skupštinu mogu doći samo aktivni članovi stranke, kako bi se njega onemogućilo u javnom djelovanju.⁶³ Nakon što je isključen iz kluba, o čemu ga je službeno obavijestio Folnegović, David piše Trumbiću da je „to sve vidio unapred“, no ne upušta se pritom u „nepotrebno i uzaludno pravdanje“.⁶⁴ Iako se pretjerane emocije zbog isključenja ne razabiru u pismu Trumbiću, Supilo je u listopadu 1895. prilikom posjeta Davidu u Jaski primijetio da se na spomen tog pisma David uzrujavao i žalostio toliko da su mu „suze vrcale na oči“.⁶⁵ Frank je u kasnijim raspravama tvrdio da su on i Kumičić odbili Starčevićev zahtjev da u klubu predlože Davidovo isključenje, naglašavajući kako su se toga posla rado prihvatili Tuškan i Folnegović, koji je tobože glumio sažaljenje.⁶⁶

Folnegović u brošuri *Otvorite oči* piše da je na posljednjem njihovu susretu „Stari“ bio ljut na nj jer nije javno obznanio pismo Davidu. Nameće se zaključak

vlasništvo dr. Ivana Ružića, kojemu ga je posve predao utemeljitelj lista dr. Josip Frank. Očito je u tom zahtjevu bio sadržan otpor starih pravaških struktura prema novom usmjerenju jer je, uz baruna Rukavinu, David Starčević bio jedini član koji nije htio potpisati „okviraški“ program iz 1894. Vidi: -. 1895. Događaji u stranci prava. *Narodni list* (Zadar), 26. 6. 1895.

Izgleda da je na sjednici 29. 5. 1895. došlo do povišenih tonova i otvorenog sukoba između Josipa Franka i Davida Starčevića jer ga je David optužio da nije htio na njegov zahtjev interpelirati u Saboru. Prema Frankovu pisanju, Ante Starčević priopćio mu je da je David o njemu komentirao da je šteta što Mazzura nije jači pa nije Franka zadavio. Vidi: -. 1896. U stranci prava (XI). *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 7. 2. 1896.

⁶³ SVKST, Osobni arhiv Ante Trumbića, M 467/6, Pismo D. Starčevića A. Trumbiću od 2. 7. 1895. Obavijest na koju se David referira kaže da će sastanku godišnje Skupštine stranke prava 17. i 18. srpnja 1895. moći nazočiti samo onaj aktivni član stranke koji će za to imati pristupnicu. Pristupnice, kako za Skupštinu tako i za banke, moraju se zatražiti kod klupskog tajnika dr. Mile Starčevića. Vidi: *Hrvatska* (Zagreb), 22. 6. 1895.

⁶⁴ SVKST, Osobni arhiv Ante Trumbića, M 467/7, Pismo D. Starčevića A. Trumbiću od 6. 7. 1895.

⁶⁵ SUPILO, Frano. 1903. Nekoje uspomene. *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1903.

⁶⁶ FRANK 1899: 7.

Nakon raskola stranke razvila se između *Hrvatske* (u prosincu 1895. preimenovana u *Hrvatska domovina*) i frankovačkoga *Hrvatskoga prava*, odnosno između Grge Tuškana i Eugena Kumičića polemika o Tuškanovoj ulozi u Davidovu isključenju. Kumičić je predbacivao Tuškane da je upravo on prvi u klubu razlagao zbog čega se mora isključiti Davida te pritom govorio vrlo oštro i iznosio teške argumente. Kada je Tuškan upitao Kumičića zašto je i on glasovao za isključenje, Kumičić je odgovorio da je pomno slušao njega pa i sâm glasovao, kao i drugi, za isključenje. Prepirka među njima istovremeno se, još većim intenzitetom, vodila daleko od očiju javnosti osobnom prepiskom. U jednom pismu Kumičić je evocirao uspomenu na šetnju Zrinjvcem, za vrijeme koje mu je Tuškan ispričao kako u Sisku ima jedna krasna djevojčica koja još nije napunila 14 godina, ali mora biti njegova nakon što ih navršši, pri čemu se koristio prostačkim izrazom. Kumičić piše da mu se na to zacrnilo pred očima i pomislio je kakvi prosti zločinci hoće voditi narod. Nakon tog događaja izbjegavao je Tuškana. Vidi: HR-HDA, HR-HDA-984: Obitelj Kumičić, kut. 28, fasc. Razni važni spisi, Pismo E. Kumičića G. Tuškane od 1. prosinca 1895.

kako je najužoj skupini oko Ante Starčevića, kojoj su pripadali Josip Frank, Mile Starčević i Eugen Kumičić, veoma važno bilo Davida diskreditirati *urbi et orbi*. Bez obzira na sve primjetnije intenziviranje tihoga sukoba između njega i Franka, Folnegović je također mogao pronaći vlastiti interes u uklanjanju Davida. Uz to što se Davidovim isključenjem barem privremeno očuvalo jedinstvo stranke, osujećen je i utjecajan protivnik „okviraškoga“ programa. Temperamentan i nepredvidljiv kakav je bio, David Starčević mogao je napraviti štetu u kontaktima s nositeljima dualizma, kao i glede ujedinjenja opozicije, od kojega Folnegović nije ni odustao, za razliku od Franka koji je pregovore iskoristio za što bezbolniju programsku preobrazbu stranke.

Folnegoviću, za razliku od Franka, nikako u prilog nije išlo podizanje prašine oko Davidova slučaja, prije svega zbog toga što je ono neizbježno vodilo narušavanju korektnih odnosa koje je njegovim zalaganjem zagrebački klub izgradio s istarskim i dalmatinskim pravašima. Unatoč neslaganjima glede „sklizave staze političkog oportunitizma na koju se dala Stranka prava“,⁶⁷ u borbi između „hodočastnika Sarajeva i Budimpešte“⁶⁸ [Folnegovića i Franka – nap. a.] za prvenstvo u stranci, simpatije Trumbića i ostalih cislajtanijskih pravaških prvaka uživao je Folnegović, što je bio rezultat dugogodišnje povijesti odnosa, još od njegova posjeta Dalmaciji 1883.⁶⁹ Dalmatinske pravaše, na čelu s mladim liberalima Trumbićem i Supilom, s Folnegovićem je povezivalo ponajviše zajedničko nastojanje oko objedinjavanja opozicijskih snaga. Za razliku od njega, Trumbić i Supilo nisu odobrivali oportunitizam prema nositeljima dualizma, što je kasnije došlo do izražaja u izrazito protuaustrijskom smjeru politike *novoga kursa*. Frank je, s druge strane, zbog zamjerki zagorskoga kluba, predvođenoga Rukavinom te neodobravanja istarskih i dalmatinskih pravaša na sastanku kluba 29. svibnja 1895, bio primoran odreći se svih funkcija u stranci,⁷⁰ što je Folnegoviću otvorilo prostor za kadrovske preuzimanje stranačkih tijela. Ususret velikoj godišnjoj skupštini Stranke prava, na kojoj je 17. 7. 1895. Starčeviću trebao biti svečano predan novoizgrađeni dom, usvojen novi Statut te izabrano novo stranačko vodstvo, situacija se razvijala tako da je Folnegović ovladao stranačkim klubom i glasilom te uživao naklonost većine istaknutih pravaša, uključujući i provinciju. S druge strane, Frank je kontrolirao tek jednu, ali izuzetno važnu polugu – Antu Starčevića – u nadi da pravaštvo ne može postojati odvojeno, a kamoli suprotstavljeno svojem utemeljitelju. U značaju baštine Ante Starčevića kristalizira se sasvim solidan motiv za javni progon

⁶⁷ SVKST, Osobni arhiv Ante Trumbića, M 423/1, Centralnom klubu Stranke prava u Zagrebu 13. 7. 1895; GRABOVAC 1965: 22-26.

⁶⁸ -. 1895. Kriza u stranci prava. *Jedinstvo* (Split) 12. 7. 1895.

⁶⁹ PERIĆ 1995: 721-722.

⁷⁰ -. 1895. Dogadjaji u stranci prava. *Narodni list* (Zadar), 26. 6. 1895; -. 1895. Skupština stranke prava (svršetak). *Hrvatska* (Zagreb), 18. 7. 1895; GROSS 2000: 810.

Davida Starčevića kao jedine osobe koja bi s obzirom na ugled i slavno prezime mogla ugroziti Frankova glavnoga aduta, Antina miljenika Milu Starčevića, a time i njegov politički kapital te vlasništvo nad Starčevićevim domom koji je, unatoč opterećenosti dugovima, predstavljao znatnu simboličku i materijalnu vrijednost.

Skupštinska kadrovska križaljka – još jedan korak ususret raskolu

Kao što se moglo naslutiti, dalmatinski pravaši koji su prigodom posjeta Gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1891. slavili Davida Starčevića noseći ga na ramenima kao svog idola,⁷¹ žestoko su protestirali protiv njegova isključenja iz kluba, a izgleda da su tom odlukom nezadovoljni bili i Juraj Tomac te Josip Gržanić koji su se pri raskolu stranke ipak svrstali na Frankovu stranu.⁷² Okružni odbor Stranke prava u Splitu poslao je 13. 7. 1895. zagrebačkom klubu opširan memorandum kojim se odrešito osuđuje postupak prema Davidu Starčeviću, kojega se u Dalmaciji smatra jednim od stupova Stranke prava, mučenikom za načela za koja se borio i stradao. Osvrnuvši se na Starčevićovo pismo, zaključuju da David nije zaslužio isključenje, čak i ako su istinite optužbe „Staroga“ jer je David Starčević „premnogo stradao radi same stranke“, a nije se utvrdilo ni dokazalo da je iznevjerio načela stranke, zbog čega bi zaslužio isključenje iz kluba.⁷³

Hrvatska je dva dana uoči velike skupštine i svečanosti predaje Starčevićeva doma pod Folnegovićevim utjecajem nastojala iznaći kompromisno rješenje koje bi zadovoljilo i Antu Starčevića i dalmatinske pravaše. Tiskano je stoga objašnjenje kako klub može isključiti članove iz svojega kruga, ali ne može isključiti pojedinca iz stranke. Za čin isključenja iz kluba, klub snosi odgovornost cijeloj stranci na njezinu velikom godišnjem skupu.⁷⁴ Nakon što je prihvaćeno izvješće o usvajanju „okviraškoga“ programa i završena rasprava o Statutu, neki su članovi na Skupštini očekivano postavili upit u vezi sa slučajem Davida Starčevića, o čemu se nisu mogli objektivno informirati iz novinskoga pisanja. Predsjednik Folnegović izjavio je da taj slučaj predstavlja unutarnje pitanje između zagrebačkoga kluba i Davida Starčevića te ne spada u djelatnost Skupštine, ali zainteresirani članovi ipak mogu kod njega dobiti uvid u pojedinosti. Kako bi zadovoljio Trumbićeve pravaše, vješto je izbjegao na skupštini proglasiti Davida „moralnim mertvacem“, što očito nije bilo rješenje koje je oduševilo Antu Starčevića.⁷⁵ U to se u listopadu

⁷¹ PERŠIĆ, Ivan. 1936. Pravosudno umorstvo na dru Davidu Starčeviću (nastavak 17). *Jutarnji list* (Zagreb), 7. 6. 1936, 37.

⁷² FOLNEGOVIĆ 1896: 93-94.

⁷³ SVKST, Osobni arhiv Ante Trumbića, M 423/1, Centralnom klubu Stranke prava u Zagrebu 13. 7. 1895; GRABOVAC 1965: 22-26.

⁷⁴ -. 1895. Zagreb, 15. srpnja. *Hrvatska* (Zagreb), 15. 7. 1895.

⁷⁵ -. 1895. Skupština stranke prava (svršetak). *Hrvatska* (Zagreb), 18. 7. 1895; FOLNEGOVIĆ 1896: 18.

1895. uvjerio i Supilo kada je posljednji put posjetio Starčevića: „Primio me je, razgovarasmu se i meni je učinio utisak, da je on zbilja vrlo bolestan. Ja sam mu pripovjedao o jednom, a on je odgovarao o drugom. Na jednom on počne meni govoriti: da je Tuškan hulja, lopov, prevarant, da je Folnegović velika ništarija i hulja, da je Banjavčić taki i ovaki, da su to sve njegovi neprijatelji, a najveća hulja i lopov da je David, njegov David. Pri tom se Stari bio tako preobrazio da je bio planuo i oči mu sievale od srčbe. Uzdignutim glasom govorio je Starčević: ‘Ona hulja, lopov, dragane moj; onaj skot – stidim se da je od moga koljena, onaka ništarija’ itd., itd. i pri tom se tresao od uzrujanosti.”⁷⁶

Prema novoizrađenoj osnovi pravilnika, klub Stranke prava u Zagrebu trebao je upravljati strankom vodeći sve glavne poslove stranke kao jedinstvene političke organizacije pravaša iz svih hrvatskih zemalja. Velika skupština, održana 17. 7. 1895. prigodom predaje Doma, prihvatila je jednoglasno organizacijski statut koji je izradio Frank. Potom se krenulo birati Središnji odbor stranke u koji bi bili uključeni pravaški predstavnici prema regionalnom ključu, čemu se Frank usprotivio argumentom da takvo tijelo nije predviđeno usvojenim Statutom. Budući da bi Folnegović kao predsjednik Skupštine imao određenu kontrolu pri provođenju izbora u Središnji odbor, Frank je naslutio da će formiranjem toga tijela njegova struja biti preglasana i izolirana. Kad se tako i dogodilo, Frank je Središnji odbor ocijenio „glavnim sredstvom izdaje“ protiv Stranke prava.⁷⁷

Izborom Središnjega odbora, klub Stranke prava u Zagrebu, iz kojeg je David bio izbačen i koji je do tada bio vrhovno tijelo čitave stranke, postao je vrhovno tijelo samo za pravaše Banske Hrvatske. Vodstvo čitave stranke preuzeo je po novome Središnji odbor. Tom odboru samo je nominalno na čelu bio Ante Starčević, dok je *de facto* umjesto bolesnoga Starčevića predsjedao izabrani zamjenik Folnegović.⁷⁸ U Središnji odbor nisu izabrani ni Frank ni Mile Starčević, a Kumičić je dobio tek mjesto zamjenika člana.⁷⁹ Folnegovićev utjecaj osjetio se i u raspodjeli dužnosti unutar Odbora među dalmatinskim pravašima; naime Biankini, Trumbić i Supilo postali su članovi Središnjega odbora, dok je Folnegoviću manje skloni Prodan dobio tek mjesto zamjenika.⁸⁰ Kada se uzme u obzir da je od Rukavinina izlaska iz stranke Folnegović obnašao dužnost predsjednika kluba, a tu poziciju i formalno zauzeo na sjednici kluba sredinom listopada,⁸¹ bilo je jasno da je uspio nadmudriti Franka i uspješno provesti marš kroz tijela stranke. Nakon toga, 22. 10. 1895. napokon je došlo do raskola i formiranja zasebnoga saborskoga kluba

⁷⁶ SUPILO, Frano. 1903. Nekoje uspomene. *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1903.

⁷⁷ FRANK 1899: 105-106.

⁷⁸ -. 1895. Radimo!. *Hrvatska* (Zagreb), 23. 8. 1895.

⁷⁹ FRANK 1899: 105-106.

⁸⁰ -. 1895. Skupština stranke prava (svršetak). *Hrvatska* (Zagreb), 18. 7. 1895.

⁸¹ FOLNEGOVIĆ 1896: 19.

Čiste stranke prava. Uz Folnegovićeve veze sa Strossmayerom i njegovu osudu spaljivanja mađarske zastave prilikom kraljeva posjeta Zagrebu, kao jedan od glavnih povoda istupanju iz kluba disidenti na čelu s Antom Starčevićem u svojoj su izjavi naveli isključivanje „najstariih, radinih i vernih drugova“ iz rada Središnjega odbora.⁸²

I poslije Franka – Frank

Tek nakon javnoga raskola *Hrvatska* je počela opširnije pisati o isključenju Davida Starčevića, kojega svi Hrvati poznaju „kao najvećega patnika stranke prava i do jučer ljubimca Antunova.“ U tom članku *Hrvatska* priznaje da se David nije ogriješio ni o kakvo temeljno načelo stranke, već je isključen da se udovolji Anti Starčeviću.⁸³ Udaljavanje iz stranke Barčića, Bakarčića, Rukavine i Davida Starčevića domovinaši su nastojali u novinama prikazati kao posljedicu Frankova utjecaja.⁸⁴ Odmah nakon izdvajanja „čistih“, odmetnuti barun Juraj Rukavina ponovno se vratio u matični klub stranke. Štoviše, nakon Folnegovićeve ostavke i Tuškanova privremena predsjednikovanja, izabran je ponovno za predsjednika kluba Stranke prava.⁸⁵ Na molbu Odbora i isključeni se David Starčević odazvao pozivu, ponovno pristupivši u klub matice Stranke prava.⁸⁶ Rukavinin i Davidov povratak u klub netom nakon Frankova odlaska upućuje da je njegov utjecaj bio u korelaciji s degradiranjem njihova statusa u stranci. David Starčević osobno je izjavio Supilu da je njegovu isključenju kriv Frank koji se bojavao da David ne bi postao Starčevićevim nasljednikom pa je zbog toga sve tako „udesio“ s Milom.⁸⁷

Možda će pretjerano zvučati sud mladoga Stjepana Radića da je Ante Starčević postao „Frankova lutka“,⁸⁸ ili izjava Davida Starčevića da se Ante Starčević u Franka „zatelebao kao malo diete“,⁸⁹ no Josip Frank nesumnjivo je na „Staroga“ izvršio golem utjecaj, iako je tek 1890. pristupio stranci.⁹⁰ Starčevićev afirmativan

⁸² -. 1895. Kocka je pala. *Hrvatska* (Zagreb), 28. 10. 1895.

⁸³ -. 1895. Nikakav razkol. *Hrvatska* (Zagreb), 29. 10. 1895.

⁸⁴ -. 1895. Sastanak kluba stranke prava. *Hrvatska* (Zagreb), 5. 11. 1895.

⁸⁵ -. 1895. Klub stranke prava. *Hrvatska domovina* (Zagreb), 20. 12. 1895.

⁸⁶ -. 1895. Sastanak kluba stranke prava. *Hrvatska* (Zagreb), 5. 11. 1895.

⁸⁷ SUPILO, Frano. 1903. Nekoje uspomene. *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1903.

⁸⁸ GROSS 2000: 787.

⁸⁹ SUPILO, Frano. 1903. Nekoje uspomene. *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1903.

⁹⁰ *Hrvatska* piše da se Folnegović protivio Frankovu ulasku u klub Stranke prava, kao i ostali članovi zagrebačkoga kluba, osim Davida Starčevića koji je dr. Franka osobno doveo u klub. Vidi: -. 1895. Bistrimo. *Hrvatska* (Zagreb), 5. 11. 1895.

Suprotno navodu *Hrvatske*, Ivan Peršić piše da je Frank stupio u stranku na poziv Davida Starčevića, ali i Frana Folnegovića. Vidi: PERŠIĆ 2002: 111.

stav prema Franku, koji je u više navrata potvrđen u javnosti, bio je zasigurno višestruko motiviran: Frankovim predanim radom u stranci (ponajviše oko financijske konsolidacije stranačkoga glasila), Starčevićevim animozitetom prema Folnegoviću i Strossmayeru (s kojim je Folnegović javno uspostavljao kontakt) te utjecajem Antina „sinovca“ Mile Starčevića (koji je s Frankom bio povezan odvjetničkim poslovnim vezama).⁹¹

Treba pritom imati na umu perspektivu iz koje je Starčević djelovao posljednjih godina života. Borio se s teškom bolesti pluća, provodeći, već po običaju, većinu vremena izoliran u sobi, što ga je činilo ovisnim i podložnim utjecaju bliskih mu pouzdanika. U Starčevićevu intimnom krugu njegov „sinovac“ Mile zauzeo je neprikosnoveno mjesto, čime je nadomjestio nekadašnju ulogu starijega brata Davida. Iz prisnih formulacija u pojedinim se Starčevićevim pismima iščitava Antina privrženost Mili,⁹² što je jasno potvrđeno i ključnom točkom Starčevićeve oporuke koja glasi: „Sav moj nekretan i pokretan imetak i moja književna djela ostavljam u vlasništvo mojemu ljubljenu sinovcu dru Mili Starčeviću koji me je zadnjih godina moje nemoći kao pravi sin nastojao i njegovao.“⁹³ Suprotno simpatijama „Staroga“, politički suparnici Milu Starčevića nisu smatrali intelektualnom veličinom, što se posebno oslikava u Supilovoj konstataciji da je „bedast kao vol“.⁹⁴ Prema Supilovu kazivanju, sâm David Starčević izjavio je da je njegov brat Mile „ograničen čovjek s kojim će se Frank igrati kao s marionetom.“⁹⁵ Ako u takvim kvalifikacijama ima imalo istine, izvjesnijom postaje Milina podložnost manipulaciji, kao i pretpostavka da je predstavljao ključan adut u Frankovim rukama za privođenje Ante Starčevića pod svoje političko tutorstvo.

Ante Starčević potpisao je spise poput rezolucije s Riječke konferencije i Frankove saborske adrese 1892. te kompromisni pravaško-obzoraški „okviraški“ program 1894, čime je negirao političku filozofiju koju je izgradio i u glavnim je se točkama desetljećima dosljedno pridržavao.⁹⁶ Unatoč potpisivanju spome-

Josip Frank tvrdio je da je pristupio stranci uslijed želje Davida Starčevića i da je upravo u njegovoj pratnji otišao na klupsku sjednicu na kojoj je 9. 12. 1890. primljen. Vidi: -. 1896. U stranci prava (XI). *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 7. 2. 1896; -. 1896. U stranci prava (XXII). *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 20. 2. 1896.

⁹¹ Nakon što je dobio odobrenje za obavljanje odvjetničke prakse, Mile Starčević usavršavao se kao vježbenik u odvjetničkoj kancelariji Josipa Franka. Vidi: MATKOVIĆ 2001: 311; FOLNEGOVIĆ 1896: 86.

⁹² HR-HDA-1778: Ante Starčević, Pismo A. Starčevića M. Starčeviću od 7. 7. 1893, Pismo A. Starčevića M. Starčeviću od 8. 7. 1895.

U navedenim pismima Ante Starčević Milu oslovljava „mili moj sinko“.

⁹³ -. 1896. Oporuka dra. Antuna Starčevića. *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 29. 2. 1896.

⁹⁴ MATKOVIĆ 2001: 311.

⁹⁵ SUPILO, Frano. 1903. Nekoje uspomene. *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1903.

⁹⁶ GROSS 2000: 749, 754, 783.

nutih akata, uzevši u obzir njegove posljednje javne istupe, kao što su intervju za bečki list *Neue Freie Presse*, govor u raspravi o Frankovoj saborskoj adresi te javno objavljeno pismo predsjedniku ugarskoga parlamenta Desideru Bánffyju, ne može se sa sigurnošću ustvrditi je li se Ante Starčević zadnjih godina života u bitnome odrekao svojih prepoznatljivih stavova.⁹⁷ Međutim, proturječnost između Starčevićeva potpisivanja pitijski formuliranih programskih akata, koji su odisali „obzoraštinom“ i „slavoserbstvom“, te njegovih posljednjih javnih istupa svakako baca na nedostatak autonomije pri donošenju odluka.

Zakulisne odnose u obitelji dodatno je retrospektivno rasvijetlio Mile Starčević u nekoliko pokajničkih digresija u brošuri *Na obranu istine*. Tu brošuru napisao je nakon burnoga raskida političke kohabitacije s Frankom, kojemu je poslije Starčevićeve smrti bio među najvjernijim suradnicima više od desetljeća. Mile Starčević u brošuri tvrdi da ga je Frank „moralno i materijalno izrabljivao“ te naglašava svoj „čedni utjecaj na strica“. Konstantira da posljednjih godina Ante Starčević nije radio ništa a da pritom nije njega obavijestio te da je „stric“ oklijevao pri potpisivanju „okviraškoga“ programa iz 1894. jer je uvidio da se program „dade natezati i desno i lievo“.⁹⁸ Na istoj liniji Ivan Peršić, nekadašnji „čisti“ pravaš te bliski suradnik Josipa Franka i Mile Starčevića, bilježi u svojim zapisima da je Mile u više navrata govorio kako samo njemu može zahvaliti što je „Stari“ potpisao program iz 1894. pa je znao komentirati: „gdje bi Frank bio... da ga nisam ja držao [Antu Starčevića – nap. a.]“.⁹⁹ Milino svjedočanstvo, kao i ono Peršićevo napisano kasnije, upućuju da naročitu pozornost pri analizi preobrazbe stranke od politike „kozačkoga kopita“ prema patronatu Beča ili Pešte treba posvetiti ulozi Mile Starčevića te ga sagledati kao Frankov most prema privatnom svijetu Ante Starčevića. U istome ključu treba promatrati i sukob između Ante Starčevića i Milina brata Davida s obzirom na kontekst, ali i eksplicitan iskaz kojim Mile Starčević u istoj brošuri priznaje da se „svađao s vlastitom braćom radi Franka.“¹⁰⁰

U novinskim se raspravama Davidovo isključenje iz kluba često povezivalo i s ostavinom Ante Starčevića koja je bila neznatna do trenutka izgradnje Starčevićeva doma i predaje te nekretnine u njegovo vlasništvo. Starčevićeva oporuka mogla je isključiti Davida i bez da ga se politički eliminira i proglasi „moralnim mertvcem“. Međutim, Davidovo moralno diskreditiranje davalo je barem nekakav javni legitimitet odluci Ante Starčevića da ga razbaštini i ostavi sve u nasljeđe Davidovu bratu Mili, svojemu miljeniku. Stoga je borba za Starčevićevu političku baštinu zapravo neodvojiva od borbe za onu materijalnu. Onoga kome Ante

⁹⁷ Isto: 732-736, 754, 788-790.

⁹⁸ M. STARČEVIĆ 1909: 9, 19-20.

⁹⁹ PERŠIĆ 2002: 76.

¹⁰⁰ D. STARČEVIĆ 1909: 13.

Starčević namijeni svoju ostavštinu ujedno se legitimira kao njegova izabranika, mjerodavnoga tumača i nastavljača njegova nauka. Josip Frank je u veljači 1896. pisao kako je on predlagao „Starome“ neka oporučno ostavi dom Davidu Starčeviću, što je ovaj odbio, odlučivši ga ostaviti Mili. Dakle, voljom Ante Starčevića nasljednik doma postao je Mile Starčević, što je Frank zasigurno priželjkivao unatoč naknadnim uvjerenjima u *Hrvatskom pravu* da je zagovarao Davida kao nasljednika.¹⁰¹ Mile je navodno dom slikovito nazvao „prokletom kućom“,¹⁰² a Frank je objašnjavao kako Starčevićev dom ne predstavlja Mili „ugodan dar nego veliki teret“.¹⁰³ Unatoč opterećenosti dugom, Starčevićev dom Mili Starčeviću ipak osiguravao financijsku dobit. Od kada je 1897. osnovano dioničko društvo Starčevićev dom, ravnateljstvo je Mili Starčeviću u ime vlasničkih prava isplaćivalo oko 1000 kruna godišnje. Nakon sukoba Mile Starčevića s Frankom i istupanja njegove grupe iz stranke, javnost je 1908. mogla u polemici između frankovačkog *Hrvatskog prava* i milinovske *Hrvatske slobode* saznati da se iz poslovnog dobitka doma, između ostalog, financirala izborna kampanja Eugena Kumičića 1897. i 1901,¹⁰⁴ što ukazuje da financijski aspekt borbe za Starčevićevo političko nasljeđe nije bio zanemariv.

Isključenje Davida Starčevića i raskol Stranke prava koji je potom uslijedio u stanovitaj su mjeri bili uzrokovani i političko-ideološkim razlozima, odnosno sudarom različitih ideoloških sadržaja, političkih ciljeva i njima podređenih taktika okupljenih unutar istoga pokreta, odnosno stranke. Takva heterogenost pravaškoga miljea rezultirala je činjenicom da su iz iste starčevićanske matice poslije raskola proizašle dvije političke obitelji s divergentnim linijama daljnjega razvitka. Nakon raskola Stranke prava, političko-ideološke pozicije još uvijek nisu bile do kraja iskristalizirane. U taboru domovinaša postojale su i dalje nepremostive razlike između Folnegovićevih koncepcija s jedne te Rukavininih i Davidovih uvjerenja s druge strane. Da je problem počivao na razini dubljih struktura, pokazalo se kasnije, kada su obojica napustila domovinaše kojima je zavladao „duh obzorašah“.¹⁰⁵ Nakon povratka u klub Rukavina je izjavio da bi se trebalo vratiti na stajalište rezolucije s Riječke konferencije iz 1892, međutim, ta nedovoljno lojalna rezolucija bila je već apsolvirana etapa u metamorfozi stranke. Stoga ne iznenađuje činjenica da je Rukavina ubrzo napustio domovinaše.¹⁰⁶

David Starčević kasnije je učinio isto zbog otvorena sukoba s obzorašem Šimom Mazzurom. Iako zastupnik Udružene opozicije, David se tijekom saborske sjednice

¹⁰¹ -. 1896. U stranci prava (VII). *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 3. 2. 1896.

¹⁰² FOLNEGOVIĆ 1896: 47.

¹⁰³ -. 1896. U stranci prava (VII). *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 3. 2. 1896.

¹⁰⁴ MATKOVIĆ 2001: 202.

¹⁰⁵ FRANK 1899: 103; MATKOVIĆ 2001: 115.

¹⁰⁶ -. 1895. Izjava baruna Rukavine. *Hrvatska* (Zagreb), 13. 11. 1895.

u prosincu 1898. svrstao uz Franka prilikom protivljenja ispravku koji je Mazzura predložio u raspravi osnove o produljenju valjanosti zakona o financijalnoj nagodbi za nastupajuću godinu. Pri suprotstavljanju Mazzuri David Starčević koristio se dobro poznatom protuaustrijском retorikom.¹⁰⁷ Iako su obzoraši naknadno tumačili da je ispravak bio samo taktički potez kojim je Mazzura nastojao isprovocirati Khuena da se izjasni o krizi vlasti u Ugarskoj, „čisti“ pravaši i David protumačili su ga kao obranu Nagodbe.¹⁰⁸ Nakon što se Mazzura usprotivio Frankovu čitanju prijedloga o ujedinjenju Dalmacije i Banske Hrvatske, David Starčević oštro ga je kritizirao, dotaknuvši se pritom svoje pomirbe s bratom Milom.¹⁰⁹ Ove saborske rasprave upućuju da razlozi zbog kojih je David Starčević bio isključen iz kluba Stranke prava 1895. nisu bile samo „rodbinske zadjevice“, kako je pisala *Hrvatska* pri njegovu povratku u klub. Konkretnе političke razlike usmjerile su Davida Starčevića, makar privremeno, nazad k Franku koji je nakon raskola izgradio respektabilnu stranku sa znatno više starčevićanskog sadržaja nego što ga se moglo pronaći u redovima domovinaša.¹¹⁰

Zaključak

Postupan i složen proces preobrazbe pravaškoga pokreta u modernu političku stranku na „okviraškoj“ osnovi, izuzev potpunoga obrata na programskoj razini, donio je i političke žrtve, predstavljene u nekoliko prepoznatljivih imena iz zlatnoga doba pravaštva 1880-ih. Među njima posebno se ističe ime Davida Starčevića. Njegov dramatičan slučaj, naznačen u sadržaju pisma Ante Starčevića, omogućava obuhvatnije spoznaje o postupnom cijepanju stranke s obzirom na to da je odnos ključnih aktera prema njemu neodvojiv od borbe za Starčevićevu političku baštinu i modela prebacivanja antidinastičke stranke na kolosijek oportunitizma. David Starčević, mlađi rođak (uvriježeno sinovac) Ante Starčevića, svojim je agitatorskim sposobnostima i govorničkim umijećem 1880-ih dosegnuo status pučkoga tribuna, a kao žrtva khuenovskoga sudskoga procesa aureolu pravaškoga martira. Zbog rodbinske povezanosti i suradnje s Antom Starčevićem te simboličkoga kapitala koji je baštiniо u očima pravaške javnosti, Davidova je uloga u unutarstranačkim intrigama vrlo značajna, osobito pri oblikovanju stava dalmatinske Stranke prava prema zagrebačkim međupravaškim obračunima. Nekadašnja „stričeva“ desna ruka, David Starčević, isključen je iz zagrebačkoga kluba Stranke prava upravo na ultimativan zahtjev Ante Starčevića, o čemu svjedoči prijepis „stričeva“

¹⁰⁷ *Stenografski zapisnici i prilozi Sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1897.-1902.)* (dalje: *Stenografski zapisnici*) 1898: 90-95.

¹⁰⁸ -. 1899. Koalicija i njezini protivnici. *Obzor* (Zagreb), 5. 1. 1899.

¹⁰⁹ *Stenografski zapisnici* 1898: 130-145.

¹¹⁰ -. 1895. Klub stranke prava. *Hrvatska domovina* (Zagreb), 20. 12. 1895.

difamirajućeg pisma Davidu, sačuvan u ostavštini dalmatinskoga pravaša Ante Trumbića. Pismo sugerira da netrpeljivost Ante Starčevića prema Davidu vuče korijene još iz 1870-ih, što nije sasvim izgledno kada se analiziraju drugi izvori. U borbi dviju struja za naklonost „vođe i učitelja“ Ante Starčevića, David je jednoglasno isključen iz kluba, iako su njegovi članovi pritom bili potpuno svjesni da mu tim postupkom nanose nepravdu, što pratimo u iskazima u brošurama i stranačkim listovima. Uklanjanje Davida Starčevića, koji je uživao znatan ugled među pravašima, prema svemu sudeći odgovalo je i Franku i Folnegoviću jer je ugrožavao njihove koncepcije. Frankova uspješno iskorištena prilika za afirmaciju u očima Ante Starčevića bio je Davidov mlađi brat, Mile Starčević, Frankov odvjjetnički vježbenik, koji je posljednjih desetak godina živio sa „Starim“, uživajući njegove simpatije, potpuno povjerenje i status miljenika. Davidovim isključenjem i kompromitiranjem njegova ugleda napravljen je značajan korak prema raspletu u kojemu će Ante Starčević Mili namrijeti u političku baštinu ne samo svoj blagoslov već i imovinu, uključujući novoizgrađeni Starčevićev dom, što čitavu političkom sporu dodaje nezanemarljivu financijsko-interesnu dimenziju. Iako marginaliziran i odbačen od strane svojega „strica“ i uzora, daljnjim razvojem događaja i rascjepom stranke David Starčević i dalje se održao na političkoj pozornici, što ga je uvelo u nove kontroverze. U svim tim međupravaškim previranjima David Starčević označavao je tračak toliko naglašavanog kontinuiteta u odnosu na razdoblje izvornoga pravaštva. David Starčević tijekom više je desetljeća upečatljivo djelovao na političkoj sceni te obnašao višestruke uloge u razvoju i rascjepu pravaškoga pokreta, pri čemu je prošao „sve faze od Hosana do Kalvarije“. Na temelju pisama iz Trumbićeve ostavštine te ostalih arhivalija, brošura, političkih novina i saborskih zapisnika, proširene su postojeće spoznaje o raskolu Stranke prava 1895, a ponuđena je i okosnica za opsežnu biografsku obradu Davida Starčevića.

Bibliografija

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA)

HR-HDA-984: Obitelj Kumičić.

HR-HDA-1778: Ante Starčević.

Nacionalna i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu (NSK), Zbirka rietkosti, fond R 6491, Mazzura, Šime.

Sveučilišna knjižnica u Splitu (SVKST), Osobni arhiv Ante Trumbića.

Objavljeni izvori

FOLNEGOVIĆ, Fran. 1896. *Otvorite oči!*. Zagreb: Antun Scholz.

FRANK, Josip. 1899. *Izdaja u stranci prava*. Zagreb: Prva hrvatska radnička tiskara (pretisak iz *Hrvatskog prava*).

PERŠIĆ, Ivan. *Kroničarski spisi*. 2002. Prir. Stjepan Matković. Zagreb: Državni arhiv – Dom i svijet – Hrvatski institut za povijest.

STARČEVIĆ, David. 1870. *Slaviteljem Jelačića bana*. Zagreb: Lav Hartman i družba.

STARČEVIĆ, Mile. 1909. *Na obranu istine*. Zagreb: Antun Scholz (pretisak iz *Hrvatske slobode*).

Stenografički zapisnici i prilozi Sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1897.-1902.). 1898. Sv. 2, dio 2, g. 1898. Zagreb: Tisak Kralj. zemaljske tiskare.

Periodika

Crvena Hrvatska (Dubrovnik), 1895.

Hrvatska/Hrvatska domovina (Zagreb), 1893, 1895, 1896.

Hrvatsko pravo (Zagreb), 1895, 1896.

Jedinstvo (Split), 1895.

Jutarnji list (Zagreb), 1936.

Narodni list (Zadar), 1895.

Novi list (Rijeka), 1903.

Obzor (Zagreb), 1895, 1899.

Literatura

GRABOVAC, Julije. 1965. *Dalmatinski pravaši prema oportunističkom „modernom pravaštvu“ i raskolu u banovinskoj Stranci prava: po dokumentima iz Trumbićeva političkog arhiva*. Split: Pedagoška akademija.

GROSS, Mirjana. 2000. *Izvorno pravaštvo*. Zagreb: Golden marketing.

GROSS, Mirjana. 1973. *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest.

- HORVAT, Rudolf. 1941. *Dr. David Starčević: povodom 100-godišnjice njegova rođenja*. Zagreb: Tisak Narodne tiskare.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2001. *Čista stranka prava 1895.-1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.
- MATOŠ, Antun Gustav. 2014. *Pjesme i ogledi*. Prir. Miroslav Šicel. Zagreb: Matica hrvatska.
- PERIĆ, Ivo. 1995. Politički skup hrvatske mladeži u Selcima (1883.) u svjetlu početnog širenja pravaštva na dalmatinskom prostoru. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 37: 717-728.
- PERIĆ, Ivo. 1996. Starčević i mladi Supilo. *Forum* 5-6: 506-510.
- STARČEVIĆ ŠTAMBUK, Anamarija. 2006. Obiteljska priča. *Vila Velebita* 103/11: 26-30.
- STRIŽIĆ, Živko. 1998. *Jelačić i raskol Stranke prava*. Zagreb: DoNeHa.
- ŠABIĆ, Marijan. 2007. Pismo Ante Starčevića Gustavu Eimu. *Hrvatska revija* 7/1: 85-88.
- TURKALJ, Jasna. 2007. Prilog istraživanju pravaškog pokreta 1880-ih. U *Pravaška misao i politika. Zbornik radova*, ur. Jasna Turkalj, Zlatko Matijević, Stjepan Matković, 29-65. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

David Starčević and the 1895 Schism in the Party of Right

The fracturing of the Party of Right in October 1895 into the Frankist (*frankovac*) and Homeland (*domovinaš*) political factions indubitably constituted one of the key events in modern Croatian political history with regard to the proposed modes for resolving the Croatian question adopted by the political forces that grew out of these factions. Besides a complete shift at the platform level, the complex transformation of the Rightist movement into a modern political party that accepted resolution of the Croatian statehood right question within the framework of the Dual Monarchy also created specific political casualties in a handful of old-school Rightists carried over from the golden age of Rightism in the 1880s, such as Erazmo Barčić, Juraj Rukavina and, finally, David Starčević. The author analyses the dramatic case of David Starčević, which entails deeper insight into the gradual fraying of the party, on the basis of original archival materials, the relevant political press and other published sources and literature. David Starčević, the elder nephew of Ante Starčević, earned the status of people's tribune with his rhetorical skill and talent for agitation, and as a victim of prosecution by Khuen-Héderváry's regime he had the halo of a Rightist martyr. Even though he was once his uncle's 'right-hand man', he was expelled from the Zagreb club of the Party of Right due to an ultimatum put forth by Ante Starčević himself, as demonstrated by a defamatory letter sent by the latter to David, preserved in the bequest of Dalmatian Rightist Ante Trumbić. In the struggle

of two different factions for Ante Starčević's favour, David was unanimously expelled from the club, even though all of its members were entirely aware that they were perpetrating an injustice against him. The removal of David Starčević, who had enjoyed a considerable reputation among the Rightists and threatened their notions most suited Josip Frank and Fran Folnegović by all indications. To affirm himself in Ante Starčević's eyes, Frank successfully exploited David's younger brother, Mile, who had lived with the 'Old Man' for the preceding ten years and had the latter's complete confidence. David's expulsion, with the intent of compromising his reputation, served as a significant step in the outcome in which Ante Starčević would bequeath his political legacy to Mile – not just his blessing, but also his property, including the newly-constructed Starčević Hall, which gave the entire dispute a crucial financial aspect. As the long-time leader of the Pure Party of Right, Frank would thereby also gain political legitimacy thanks to Mile's intercession.

Keywords: schism in the Party of Right, Rightism, David Starčević, Ante Starčević, Mile Starčević, Ante Trumbić, Josip Frank

Ključne riječi: raskol Stranke prava, pravaštvo, David Starčević, Ante Starčević, Mile Starčević, Ante Trumbić, Josip Frank

Jure Trutanić
Odsjek za povijest
Fakultet hrvatskih studija
Borongajska cesta 83d
10000 Zagreb
trutanicjure@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

53

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2021.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*